

Kotruljevićev nauk o pravednu trgovcu: podudarnosti i razlike s Aristotelovim poimanjem pravednosti

MARITA BRČIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Teslina 12, HR-21000 Split
mbrcic@ffst.hr

Prethodno priopćenje

Preliminary communication

Primljeno/Received: 22. 09. 2009.

Prihvaćeno/Accepted: 25. 11. 2009.

Dubrovački renesansni mislilac Benedikt Kotruljević u svome djelu Della mercatura et del mercante perfetto (O trgovini i o savršenu trgovcu) koje je objavljeno 1573. godine, daje upute za uspješno trgovanje i približavanje idealu savršenog trgovca. Prije svake djelatnosti, predlaže Kotruljević, potrebno je provesti unutarne promišljanje i razmatranje o onome čime ćemo se baviti. Takvo razmatranje o trgovini omogućava stvaranje i shvaćanje onakvih pravila pomoću kojih trgovac može pravedno trgovati. Prema Aristotelu, temeljno obilježje pravednosti je dobro drugoga. Pravednost se u Aristotelovoj filozofiji razumijeva kao savršena vrlina koja počiva na "sredini" kao jedinom ispravnom izboru između suviška i manjka. Osim toga, Aristotel misli da je upravo vrlina pravednosti pretpostavka ostalim vrlinama. Budući da se Kotruljević u svome djelu često pozivao na Aristotela i njegov nauk, u ovom ću radu usporediti Kotruljevićev nauk o savršenu i uspješnu trgovcu s Aristotelovim naukom o pravednosti.

Ključne riječi: Benedikt Kotruljević, Aristotel, trgovac, trgovina, pravednost, vrline.

1. Uvod

Dubrovčanin Benedikt Kotruljević (Benedetto Cotrugli, oko 1416.-1468.) predstavnik je hrvatske ranorenesansne misli. Njegova djela, od kojih su prema današnjim spoznajama sačuvana samo *O trgovini i o savršenu trgovcu (Della mercatura et del mercante perfetto)* i *O plovidbi (De navigatione)*, služe kao pokazatelji stanja u društvu, kao i pokazatelji izazova s kojima su se ljudi tog vremena susretali. U vrijeme obnove onih vrijednosti koje su se ponovo temeljile na antičkom i srednjovjekovnom kršćanskom naslijeđu, Kotruljević se pokazao kao vrstan poznavatelj i prijenosnik spomenutih tradicija mišljenja.¹

Dok je sveti Aurelije Augustin (354.-430.) kristijanizirao filozofiju Platona i platonovaca, kristijanizaciji Aristotelove filozofije doprinijeli su Albert Veliki (1206.-1280.), a napose njegov učenik sveti Toma Akvinac (1225.-1274.), koji je u svojim djelima ponudio najcjelovitiji izričaj Aristotelove filozofije. U svojoj analizi cjeline Aristotelove filozofije Toma analizira i Aristotelovo viđenje uloge trgovačke djelatnosti u *polisu*. Toma iz Aristotelove *Politike* preuzima shvaćanje trgovine kao one djelatnosti koja "nosi u sebi nešto ružno, jer po sebi nije usmjerena prema nekoj poštenoj i nužnoj svrsi."² Takav negativan stav prema trgovini kao djelatnosti koja nije u skladu s kršćanskom idejom milosrđa i poniznosti, dominirao je mišljenjem učenih ljudi i crkvenih otaca toga vremena.

¹ O životopisu, djelima i nauku Benedikta Kotruljevića najiscrpnije podatke, smatram, daju studije sljedećih autora: Rikard Radičević, "O Beni Kotruljeviću", u: Beno Kotruljević, *O trgovini i o savršenu trgovcu*, pripremili i obradili Rikard Radičević i Žarko Muljačić (Zagreb: JAZU, 1985), pp. 31-51; Ivica Martinović, "Benedikt Kotruljević (1)", *Zbor* 4 (1994), br. 2(29), prilog u *Mi: List mladih* 18 (1994), br. 3 (ožujak), p. 9; Ivica Martinović, "Benedikt Kotruljević (2)", *Zbor* 4 (1994), br. 3(30), prilog u *Mi: List mladih* 18 (1994), br. 4 (travanj), p. 9; Žarko Muljačić, "U potrazi za izvornim Kotruljevićem", u: Vladimir Stipetić (ur.), *Dubrovčanin Benedikt Kotruljević: hrvatski i svjetski ekonomist XV. stoljeća* (Zagreb: HAZU i Hrvatski računovoda, 1996), pp. 3-17; Ljerka Schiffler, "Etičko-humanistička misao Benedikta Kotruljevića", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 22 (1996), pp. 117-142.

² Toma Akvinski, *Suma teologije*, "77. pitanje: O prijeveri pri kupovini", u: Toma Akvinski, *Izabrano djelo*, izabrao i preveo Tomo Vereš, drugo znatno prošireno i dotjerano izdanje priredio Anto Gavrić (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2005), pp. 631-637, na p. 636. Usp. Vladimir Stipetić, "Doprinos B. Kotruljevića razvoju ekonomske znanosti", u: Stipetić (ur.), *Dubrovčanin Benedikt Kotruljević: hrvatski i svjetski ekonomist XV. stoljeća*, pp. 211-239, na p. 214.

Benedikt Kotruljević, uvjeren da živi u skladu s moralom i Božjim zakonima, s takvim se mišljenjima o trgovačkoj djelatnosti ipak nije slagao.³ Osim što je bio filozofski obrazovan te se bavio politikom i diplomacijom, Kotruljević je bio i trgovac. Uviđajući da su trgovci, vođeni niskim strastima i željom za bogaćenjem, zanemarili humanu dimenziju trgovačkog poslovanja, Kotruljević piše djelo pod naslovom *O trgovini i o savršenu trgovcu*. To se djelo smatra prvim znanstvenim traktatom o dvojnog knjigovodstvu i trgovini, kao i “prvom etikom jedne renesansne profesije uopće”,⁴ no njime je Kotruljević sve donedavno bio poznat ipak tek u području ekonomske misli.⁵ Njegovo djelo je važno i zbog toga što “nastoji nadići pojmovne razlike i dihotomiju morala i politike, rascjep vjere i znanja, ekonomike i ljudske sreće (trgovina i zarada gubitak duše), znanja i slučaja.”⁶ Upravo ću iz te perspektive analizirati utjecaj Aristotelova poimanja pravednosti na filozofsku misao Benedikta Kotruljevića.

2. Kotruljevićev nauk o vještini trgovine

Premda je svoj rukopis iz 1458. godine, koji je posvetio uglednom dubrovačkom trgovcu Frani Stjepoviću, Kotruljević naslovio *Il libro dell'arte di mercatura*, nakon 115 godina, točnije 1573., djelo je prvi puta objavljeno u Veneciji pod sljedećim izmijenjenim naslovom:

“DELLA MERCATURA
ET DEL MERCANTE
PERFETTO.
LIBRI QUATTRO
Di M. Benedetto Cotrugli Rauego.
Scritti gia piu di anni CX
et hora dati in luce.
Utilissimi ad ogni Mercante.
Con privilegio.
In Vinegia, all'Elefanta.
MDLXXIII.”

3 Stipetić, “Doprinos B. Kotruljevića razvoju ekonomske znanosti”, p. 214.

4 Ivica Martinović, “Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća”, u: Pavo Barišić (ur.), *Otvorena pitanja povijesti hrvatske filozofije* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2000), pp. 69-151, na p. 73.

5 Andelko Runjić, “On Beno Kotruljević and his work”, *Most / The Bridge* 25/1-2 (1990), pp. 290-298, na p. 295.

6 Schiffler, “Etičko-humanistička misao Benedikta Kotruljevića”, p. 122.

“O TRGOVINI
I O SAVRŠENU
TRGOVCU.
ČETIRI KNJIGE

*gospara Benedikta Kotruljevića Dubrovčanina
napisane prije više od 110 godina
sada se objelodanjuju
veoma korisne svakom trgovcu.*

S DOPUŠTENJEM
U Veneciji, kod ‘Slonice’.
1573.”⁷

Objavljivanje djela pod ovim naslovom omogućio je Frane Petrić, jedan od najvažnijih hrvatskih, ali i europskih renesansnih filozofa. Od Dubrovčanina Giovannija Giuseppija Petrić je dobio prijepis Kotruljevićeva rukopisa koji je bio prepun pogrešaka, a s molbom da se rukopis tiska. Creski filozof, koji je u to doba bio vlasnik mletačke izdavačke kuće “Kod slonice” (“All’Elefanta”), 1573. godine, pod izmijenjenim naslovom i vlastitom redakturom, tiska prvo izdanje tog djela.⁸

Budući da je od nastanka do prvog objavljivanja Kotruljevićeva spisa prošlo više od jednog stoljeća, pretpostavljalo se da postoje još stariji prijepisi od onoga kojeg je Petrić dobio u ruke. Žarko Muljačić tako ističe postojanje prijepisa kojeg je u Napulju 1475. završio Dubrovčanin Marin Rafov (Marin de Raphaeli de Ragusa), a koji se danas čuva u Nacionalnoj knjižnici u La Valletti na Malti. Osim tog prijepisa, poznata su još dva koja je otkrio Ugo Tucci. Jedan je nepotpun i nedatiran, ali se zna da potječe iz 15. stoljeća, dok je drugi onaj Giovannija Strozija iz 1484.⁹

7 Talijanski izvornik i hrvatski prijevod teksta naslovnice prvoga izdanja, kao, uostalom, i cjelokupni prijevod Kotruljevićeva djela kojim sam se poslužila u ovom radu preuzela sam iz: Beno Kotruljević, “O trgovini i o savršenu trgovcu”, preveo Žarko Muljačić, u: Beno Kotruljević, *O trgovini i o savršenu trgovcu*, pripremili i obradili Rikard Radičević i Žarko Muljačić (Zagreb: JAZU, 1985), pp. 117-240. U tom izdanju izvornik naslovnice, zajedno s njezinim hrvatskim prijevodom, nalazi se na p. 117.

8 Žarko Muljačić, “Frane Petris kao izdavač traktata o trgovini Dubrovčanina Bene Kotruljevića (1573)”, *Filozofska istraživanja* 15/1-2 (1995), pp. 157-168, na p. 158.

9 Muljačić, “Frane Petris kao izdavač traktata o trgovini Dubrovčanina Bene Kotruljevića (1573)”, p. 158 i 160.

S ciljem da trgovinu i trgovačku djelatnost oslobodi negativnog predznaka, Kotruljević nastoji da trgovačko poslovanje bude utemeljeno na onim etičkim načelima i vrijednostima koja svoje ishodište imaju u kršćanstvu. Iz vlastitog trgovačkog iskustva Kotruljević analizira trgovačko poslovanje i daje teorijske upute o tome kako bi trgovac trebao djelovati da bi se približio idealu savršenog trgovca. Postavljajući taj ideal kao misao-vodilju, Kotruljević ipak ne bježi od grube trgovačke stvarnosti. Zarada je neupitno cilj trgovačke djelatnosti, ali je pitanje kako ostvariti tu zaradu, a da se u isto vrijeme ostane u okvirima pravednosti, čestitosti i poštivanja ljudskog dostojanstva.

Preuzimajući Aristotelovu razdiobu filozofije na teorijsku i praktičnu, Kotruljević navodi da je praksa kći teorije i da je prije svake praktične djelatnosti potrebno, kroz unutarnje razmatranje i razmišljanje, oblikovati teorijsko znanje koje će poslužiti kao niz uputa za uspješno provođenje praktičnog djelovanja. U Aristotela upravo teorijsko znanje "pruža norme izbora najvećeg dobra pojedinca i polisa, sreće i dobra života."¹⁰ Ozbiljenje pak tih normi u zajednici moguće je tek praktičnom djelatnošću. Kotruljević zato i bilježi sljedeće: "Prirodno je i autoritetom filozofa jasno dokazano da čovjek nužno treba u svom odnosu prema stvarima kojima upravlja - ako želi biti dobar i valjan upravljač - najprije u sebi razmisliti i srediti svoje misli, kako bi kasnije, kad prijeđe na djelo, bilo očividno da je unutarnje umovanje prethodilo vanjskom djelovanju."¹¹

Kao što je praksa kći teorije, teorija je, nastavlja Kotruljević, kći prirode, a priroda kći Boga. Upravo je iz prirode, kao posljedica robne razmjene, proizašla trgovina. Kao što se sve u prirodi odvija prema ustaljenim i nepromjenjivim zakonima koji su uspostavljeni od Boga, tako bi se i trgovačka djelatnost, jer proizlazi iz prirode, trebala ostvarivati prema nekim općeprihvaćenim pravilima i zakonima.

Iako u njegovo vrijeme nije postojala znanost o trgovini, Kotruljević bilježi da se, unatoč tome,

"iz stalna obavljanja te vještine mogu vidjeti neki uzusi, prakse i običaji."¹² To svakodnevno djelovanje trebalo je (po)služiti kao temelj u formiranju teorijske znanosti o trgovačkom poslovanju. Potvrdu za te uzuse, običaje i takvu praksu Kotruljević pronalazi u kanonskom pravu (*Regulae iuris canonici*). Prema tom pravu trgovačko poslovanje ne smije biti zasnovano samo na računu nego i na pravednosti, jednakosti i humanim odnosima.¹³ Kotruljevićevo pozivanje na običaje, kao ono što treba uređivati odnose među ljudima i biti ključni element za ispravno trgovačko poslovanje, podsjeća na Aristotelovo shvaćanje pojma *nomos*, koji istovremeno označava i običaj i zakon.¹⁴ U hermeneutičkom promišljanju trgovačke djelatnosti, Kotruljević polazi od onoga što je u pogledu trgovine općepoznato i na određeni način (opće)prihvaćeno među ljudima. Kao i u svakom međuljudskom odnosu, i u trgovačkom se odnosu uvijek traži ozbiljenje jednakosti, to jest pravednosti, jer je nakana svakog (*su*)odnosnika da iz odnosa ne izađe oštećen, ponižen ili prevaren.

3. Aristotel: život u vrlini ne omogućava trgovina nego dokolica

U V. knjizi *Nikomahove etike* Aristotel bilježi svoju odredbu pravednog i nepravednog: "Tako je pravedno ono što je zakonito i jednako, a nepravedno ono što je protuzakonito i nejednako."¹⁵ Pojašnjavajući pravednost i nepravednost, Aristotel polazi upravo od onih stavova koji su općeprihvaćeni i na neki način uvriježeni među ljudima.¹⁶

12 Kotruljević, "O trgovini i o savršenu trgovcu", p. 129.

13 Schiffler, "Etičko-humanistička misao Benedikta Kotruljevića", p. 132.

14 Joachim Ritter, "'Politika' i 'etika' u Aristotelovoj praktičnoj filozofiji (1967)", u: Joachim Ritter, *Metafizika i politika. Studije o Aristotelu i Hegelu*, preveli Ante Pažanin i Pavo Barišić (Zagreb: Fakultet političkih nauka, 1987), pp. 118-138, na p. 124: "'Nomos' je kod Aristotela kao i općenito u grčkoj filozofiji jednom u dodjeljenju politici i zakonodavstvu (*νομοθεσια*) 'zakon', a ujedno pripada 'etosu' te je pomoću podrijetla legitimirani, od starine posvećeni običaj. To što riječ povezuje u sebi, spada za Aristotela zbiljski zajedno. Nomos kao postavljeni zakon i pravo pretpostavlja nomos kao običaj; običaj može postati zakonom."

15 Aristotel, *Nikomahova etika*, prijevod s izvornika, bilješke i rječnik nazivlja Tomislav Ladan. Predgovor i filozofijska redakcija Danilo Pejović (Zagreb: Globus / Sveučilišna naklada Liber, 1988), 1129a35-37, p. 88.

16 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1129a6-10, p. 87: "Vidimo kako svi govoreći o pravednosti podrazumijevaju ono stanje koje ih pripravlja da čine pravedna djela, da se ponašaju pravedno i žele stvari koje su pravedne; a na isti način i o nepravednosti; kako je ono stanje u kojem čine nepravedna djela i žele stvari koje su nepravedne."

10 Schiffler, "Etičko-humanistička misao Benedikta Kotruljevića", p. 134.

11 Kotruljević, "O trgovini i o savršenu trgovcu", p. 127.

Upravo pravednost, a koju Aristotel drži vrlinom koja je savršena, obuhvaća cjelokupno ljudsko djelovanje u zajednici. Budući da se najviše ljudsko dobro (blaženstvo) može ostvariti samo u političkoj zajednici, pravednost u političkoj zajednici ima najvažniju ulogu jer se pravednim, smatra Aristotel, i nazivaju "sve stvari koje tvore i čuvaju blaženstvo i njegove sastavine u državnom zajedništvu."¹⁷ Aristotel navodi da je politička zajednica (*polis*) nastala radi pukog življenja (zadovoljavanja potreba), ali da opstoji radi dobra življenja. U tom zadovoljavanju potreba, ključnu ulogu ima robna razmjena, a uvođenjem novca i nastaje stvarna trgovina.¹⁸ U našoj je moći da novcu mijenjamo vrijednost ili ga učinimo bezvrijednim. U *Nikomahovoj etici* Aristotel je tako zapisao i sljedeće: "Stoga novac, kao mjerilo, čini stvari sumjerenima i tako ih izjednačuje; jer da nema razmjene, ne bi bilo zajedništva, i niti bi bilo razmjene da nema jednakosti, niti pak jednakosti da nema sumjernosti."¹⁹ Međutim, iako se trgovina smatrala važnim dijelom *polisa*, jer je osiguravala opstanak zajednice, ona nije pripadala području političkog života koji je građanima trebao omogućiti život u vrlini (dobro življenje).²⁰

Aristotelov negativan pristup prema trgovačkoj djelatnosti posljedica je naglašavanja važnosti *dokolice*. Po njemu, *dokolica* ozbiljuje život u vrlini i blaženstvo.²¹ Zato jer ga zanima isključivo bogaćenje, trgovac nema *dokolice*. Tako shvaćen trgovac zapravo i nije građanin u Aristotelovom smislu jer, prije svega, živi i djeluje u sferi obitelji i kuće, a ne u sferi javnog djelovanja. Građani su oni koji čine zbiljski *polis*, dok ratari, obrtnici i nadničari, iako *polisu* trebaju iz funkcionalnih razloga, zbog (pre)posvećenosti nužnostima rada nisu potrebni za njegovo ozbiljenje.²²

17 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1129b18-19, p. 89.

18 Aristotel, *Politika*, prijevod s izvornika i sedmojezični tumač temeljnih pojmova (grčki, latinski, engleski, francuski, njemački, ruski, novogrčki) Tomislav Ladan (Zagreb: Globus / Sveučilišna naklada Liber, 1988), 1257b22-23, p. 19: "Jer novac je počelo i granica razmjene."

19 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1133b17-19, p. 100.

20 Aristotel, *Politika*, 1319a25, p. 206: "Jer i život im je [građanima] gori, i nikakvo djelo ne biva prema kreposti od onih kojima se bavi mnoštvo rukotvoraca, trgovaca i najamnih radnika."

21 Aristotel, *Politika*, 1328b41-1329a2, pp. 232-233: "treba, naime, dokolice i za nastanak kreposti i za državne djelatnosti."

22 Željko Senković, "Aristotelova ἀρίστη πολιτεία", *Obnovljeni život* 62/1 (2007), pp. 3-19, na p. 6: "Cilj ovog polisa je najbolji život u skladu s vrlinama i posvećenosti idealu καλοκαγαθία (habitualni spoj ljepote i dobrote), pa ovdje postulira aristokratski ideal, vladavinu najboljih i najsposobnijih kojima za samorazvoj treba dokolica - oni se ne smiju baviti zemljoradnjom, trgovinom, zanatom."

Istaknut ću tek dva mjesta na kojima je Aristotel u svojoj *Politici* zabilježio rečenice o pohvali *dokolice*: "Ona [dokolica] je, naime, počelo svih stvari, da to o njoj još jednom kažemo. Ako je pak oboje potrebno, ali je bolje izabrati dokolicu nego zaposlenost, i dokolica je svrha, valja istražiti što treba činiti u dokolici."²³ "Čini se dočim kako sama dokolica sadržava i užitak i sretnost i blaženo življenje. A takvo što ne pripada onima koji su zaposleni, nego onima koji su u dokolici."²⁴

Pozivajući se na Aristotela, kojeg u više navrata naziva i samo "Filozof" (*Il filosofo*), Kotruljević navodi da je stvaran cilj trgovačkog poslovanja stjecanje i bogaćenje. Istovremeno, Kotruljević naglašava i pozitivnu stranu trgovanja. Svaka djelatnost, pa tako i ona trgovačka, pridonosi očuvanju ljudskog roda u cijelosti. Zbog toga što je suglasan s Aristotelovim stavovima o zajednici (zajednica je nastala radi pukog življenja, ali opstoji radi dobra življenja), trgovačka djelatnost Kotruljeviću postaje važan segment za očuvanje zajednice. Po Kotruljeviću, ukoliko bude slijedila pravila ispravnog poslovanja, upravo trgovina može zajednici pripomoći za ostvarenje "dobra življenja." Zato Kotruljević nudi sljedeću odredbu trgovine: "Trgovina je vještina ili skup pravila po kojima se legitimne (vlasne) osobe pravično vladaju u trgovačkim stvarima, radi očuvanja ljudskog roda s nadom u dobitak."²⁵

U trgovačkom poslovanju prisutan je odnos između stvari (objekt trgovine i sredstvo trgovanja), ali i između ljudi: trgovca i kupca. Iako su pravila umijeća trgovanja uopćena te se mogu naučiti i primjenjivati, ona ipak nisu dostatna za objašnjenje međuljudskih odnosa. Umijeće se kod Aristotela odnosi na spoznaju tvorbe (*poiesis*), pri čemu se uopćena pravila takvog umijeća mogu naučiti. Uz tvorbu (*poiesis*), Aristotel razlikuje i činidbu (*praxis*). Dok se činidba odnosi na ljude, jer je temeljni način spoznaje pri činidbi razboritost, tvorba se, zahvaljujući umijeću, odnosi na stvari. I u tvorbi i u činidbi počelo je uvijek u djelatniku, ali su im svrhe različite. U tvorbi (proizvodnji) je svrha izvan samog djelatnika, dok

23 Aristotel, *Politika*, 1337b32-35, p. 257.

24 Aristotel, *Politika*, 1338a1-4, p. 258.

25 Kotruljević, "O trgovini i o savršenu trgovcu", p. 130.

se u činidbi krije u samom djelatniku. Činidba pomoću razboritosti sudjeluje “u ozbiljenju tzv. etičkih kreposti kao pravih praktičnih, tj. političkih vrlina ili kreposti.”²⁶ Razlikujući i odvajajući tvorbu (*poiesis*) od činidbe (*praxis*) Aristotel ukazuje na potrebu razlikovanja odnosa između ljudi i odnosa između ljudi i stvari.²⁷ Ključan element u Aristotelovu ostvarivanju pravednosti upravo je odnos između dvije osobe ili, još preciznije, odnos između dvoje građana *polisa*.

Aristotel razlikuje opću ili univerzalnu pravednost i posebnu pravednost. Na temelju razlikovanja geometrijske i aritmetičke sredine, unutar posebne pravednosti pak razlikuje diobenu i ispravljачku pravednost. Budući da je posebna pravednost određena zakonima, zakoni bi, navodi Aristotel, trebali propisivati o svim stvarima i to tako da, težeći zajedničkom probitku, propisuju djelovanje koje će počivati na vrlini. Kada se to postigne preklopit će se posebna s općom pravednošću, pa će se u istoj osobi steći preduvjeti za postojanje mogućnosti istovremenog ostvarenja “biti dobar čovjek” i “biti dobar građanin.”

4. Podudarnosti i razlike Kotruljevićeva i Aristotelova razumijevanja pravednosti u trgovca i u trgovini

Kada Kotruljević, u poglavlju koje je naslovio “O pravednosti trgovčevoj”, raspravlja o pravednosti on se ipak ne poziva na Aristotela, već na Aurelija Augustina po kojem se pravednost sastoji u tome da se svakome daje ono što je njegovo.²⁸ U skladu s tim i treba razumjeti sljedeću Kotruljevićevu misao: “Pod pravičnim razumijevamo kad se trgovačka roba kupuje i prodaje po pravednoj cijeni ili otprilike tako. Inače, opći je zakon da ugovor ne veže, a osobito ne onda ako

cijena prelazi za polovinu pravednu cijenu.”²⁹ Trgovac, po Kotruljeviću, postupa nepravedno uvijek kada premašuje prikladnu i pravednu cijenu jer to dovodi do oštećenja kupca koji nakon razmjene i odnosa biva u manjku, a trgovac u višku. U analiziranju svoje ispravljачke pravednosti Aristotel navodi da je upravo ta pravednost karakteristična za trgovinske razmjene. Ako nakon razmjene oba sudionika imaju isto kao i prije, onda jednakost, a samim time i pravednost, nije narušena, no ukoliko je nakon razmjene jedna strana u suvišku, a druga u manjku, onda se traži sudac koji će omjere vratiti u stanje jednakosti. S tim se slaže i Kotruljević kada bilježi sljedeće: “Stoga trgovac mora stalno davati svakome svoje, pa čak i kad bi vidio da se ugovarač prevario s njim u računu ili da se tekst može dvosmisleno tumačiti na tuđu štetu.”³⁰

Kotruljević navodi da je prodaja nepravedna i onda ako prodana stvar ima neki nedostatak ili drugu sakrivenu osobinu. Tu je riječ o nepravdi jer je narušeno pravilo jednakosti i aritmetičkog omjera koji traže da i nakon razmjene obje strane imaju jednako. Na temelju toga može se zaključiti da se pravednost u trgovinskim razmjenama ostvaruje po principu jednakosti koji je zadovoljen tek onda kada i kupac i trgovac nakon svog odnosa imaju jednako. Objašnjavajući distributivnu pravednost, Aristotel navodi da se pravednost ostvaruje i onda kada se svakom dodjeljuje ono što mu pripada po zaslugi, a ne svakome jednako. Distributivna pravednost se vodi idejom geometrijske sredine jer se pravedni odnosi ostvaruju i onda kada sudionici razmjene nisu dobili jednaki dio. Time se pravednost shvaća kao razmjer između onog što je prethodno uloženo i onog što se nakon odnosa dobilo. Ako je netko iz nekog valjanog razloga u nekoj razmjeni zaslužio veći dio, onda mu taj veći dio po diobenoj pravednosti i pripada. Kod Kotruljevića se primjena diobene pravednosti u trgovačkom poslovanju može uočiti pri analiziranju mjenica, pri mijenjanju novca ili pri posuđivanju novca uz kamatu. Primjerom razgovora između Petra i Ivana u kojem Petar od Ivana posuđuje novac uz kamatu, Kotruljević u poglavlju

26 Ante Pažanin, *Metafizika i praktična filozofija* (Zagreb: Školska knjiga, 1988), p. 97.

27 Aristotel, *Politika*, p. 8, bilješka 44: “Aristotelu su tvorba (*ποιησις*) i činidba (*πραξις*) u oporbi. Činidba (*πραξις*) je djelatnost, koja ne proizvodi nikakvo drugo djelo koje se razlikuje od samog činitelja, i nema nikakve druge svrhe osim dobre činidbe (*ευπραξια*). Tvorba (*ποιησις*) je djelovanje koje se razlikuje od djelovatelja, i ostvaruje se u djelu koje je izvan tvoritelja.”

28 Kotruljević, “O trgovini i o savršenu trgovcu”, p. 200.

29 Kotruljević, “O trgovini i o savršenu trgovcu”, p. 131.

30 Kotruljević, “O trgovini i o savršenu trgovcu”, p. 200.

“O mjenici” bilježi situaciju u kojoj je dopušteno zaračunati kamatu.³¹

Dok Kotruljević u kamatarenju i kamatama, ukoliko se temelje na sporazumnom dogovoru između dviju strana koje su u odnosu, ne vidi ništa sporno, dotle sveti Toma kamatarenje smatra grijehom, pri čemu se poziva na Aristotela. U I. knjizi *Politike* Aristotel navodi da novac postoji isključivo zbog lakšeg trgovanja. Sukladno tome, prava upotreba novca očituje se potrošnjom u trgovini, a ne kamatarenjem. “I Filozof”, piše Toma, “vođen naravnim razumom, u I. knj. *Politike* kaže da je ‘stjecanje novca kamatama krajnje nenaravno’”, na temelju čega Toma zaključuje: “Zato je čovjek jednako tako dužan vratiti novac koji je dobio za kamate kao i za ostalo što je nepravedno steкао.”³²

Trgovca i kupca povezuje potreba. Kad ljudi ne bi trebali ništa jedni od drugih po Aristotelu ne bi bilo nikakve razmjene. U trgovinskom odnosu potreba se zadovoljava onom vrstom pravednosti koju Aristotel naziva “uzajamnost prema razmjeru.”³³ Uzajamna razmjena obavlja se unakrsnim spajanjem trgovac-kupac, odnosno spajanjem roba-novac. Uzajamnost prema razmjeru, a ne prema pukoj jednakosti, po Aristotelu je vrsta pravednosti koja u sebi objedinjuje elemente distributivne i poravnavajuće pravednosti, pa zato i bilježi da “razmjeran uzvraćaj održava zajedništvo države.”³⁴

Trgovanje, ističe Kotruljević, stvara obilje novca, pri čemu siromašnima daje posao te obogaćuje državnu i općinsku blagajnu. Upravo od trgovca i trgovanja proizlazi korisnost, blagodati i spas države. Aristotelov stav o trgovanju i bogaćenju bitno je drugačiji. Stjecanje bogatstva razmjenom stvari, misli Aristotel, može se protegnuti u bezgraničnost, što dovodi do toga da se tada “ljudi trse oko življenja, ali i ne oko dobra življenja.”³⁵

31 Kotruljević, “O trgovini i o savršenu trgovcu”, p. 156: “Jer uzmimo da Petar ima sto dukata u Parizu, a nalazeći se u Mlecima, ne može ih dopremiti, pa nađe Ivana, koji ima sto dukata u Mlecima, i kaže mu: ‘Daj mi ovih tvojih sto dukata, a ja ću narediti da ti dadu moje u Parizu.’ Ivan odgovori: ‘Ako baš hoćeš, dat ću ti ih i izvršit ću s tobom zamjenu, ali tražim deset posto dobiti.’ Kažu da je zbog koristi koju ima Petar i smetnje koju ima Ivan dopušteno uzeti deset posto.”

32 Akvinski, *Suma teologije*, “78. pitanje: O lihvi”, u: Toma Akvinski, *Izabrano djelo*, pp. 638-644, na pp. 639-640.

33 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1132b32-33, p. 98.

34 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1132b34, p. 98.

35 Aristotel, *Politika*, 1257b40, p. 20.

5. Kotruljevićev nauk o vrlini: “stanje koje se nalazi u sredini, kako hoće Aristotel”

Pravednost je, kao što je već ranije istaknuto, za Aristotela savršena vrлина. Ona u sebi okuplja sve ostale vrline i za svoje ostvarenje pretpostavlja ozbiljenje tih vrlina. Zapravo, vrлина i pravednost su isto, ali “njihova bit nije ista.”³⁶ Dok je vrлина zapravo *nekakvo* stanje (*habitus*) duše koje za svoje ozbiljenje ne treba nikoga osim samog djelatnika, pravednost za svoje ozbiljenje ipak traži *nekoga drugoga*. Zato Aristotel pravednost shvaća kao *dobro drugoga*.³⁷

Za teorijsku spoznaju je u Aristotelovoj filozofiji ključan samo razumski (rasudbeni) dio duše, dok su za praktičnu nužni i razumski (rasudbeni) i nerazumni (žudnja, želja) dio duše. Zadaća odgoja je da navikava nerazumni dio duše na vodstvo razuma. Prema Aristotelu, “po navici se radi ono što se često radilo.”³⁸ No, osim učestalog ponavljanja i činjenja, za naviku je potrebna i karakteristična ljudska narav koja osigurava navikavanje, pa Aristotel za naviku čak zna reći da je “ona poput naravi.”³⁹ Joachim Ritter navodi da je etično djelovanje u *polisu* povezano s institucijama političke zajednice, navikom i običajima.⁴⁰ Odgojem i navikavanjem mi usvajamo zakone, običaje, odnosno takozvani *éthos* zajednice kojoj pripadamo. Aristotel tako zapisuje sljedeće: “Dakle, kreposti ne nastaju u nama ni po naravi ni protiv naravi, nego smo mi po naravi načinjeni tako da ih primamo, dok se one usavršavaju navodom.”⁴¹

36 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1130a11, p. 90.

37 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1130a3-5, pp. 89-90: “Zbog toga se pravednost i jedina od kreposti čini da je dobro drugoga [Platon, *Država* (343 C)], jer se usmjeruje prema drugomu; ona djeluje na korist drugomu, bilo vladaru bilo sudioniku.” Usp. Platon, *Država*, prevodilac Martin Kuzmić, prijevod redigirao Damir Salopek, filozofska terminologija i bilješke Zvonko Posavec (Zagreb: Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu / Sveučilišna naklada Liber, 1977), 343C, p. 26: “I tako si daleko od pojma o pravednom i pravednosti i o nepravednom i nepravednosti, te ne znaš da je pravednost i pravedno uistinu tuđe dobro, korist jačega i vladajućega, a vlastita šteta podložnika i sluge, dok je s nepravednošću upravo protivno. Zar ne znaš da vladar vlada nad pravim budalama i pravednicima, a podložnici koriste njemu kao jačemu i služeći (njemu usrećuju njega, a ništa ne sebe).”

38 Aristotel, *Retorika*, sa starohelenskog preveo, studiju i komentare sačinio Marko Višić (Zagreb: ITP Naprijed, 1989), 1369b15, p. 50.

39 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1152a31, p. 156.

40 Ritter, “Politika” i ‘etika’ u Aristotelovoj praktičnoj filozofiji (1967)”, p. 122: “Točno to je bitno za aristotelovsku etiku: ‘Etično’ je djelovanje, koje je u polisima povezano s institucijama, navikom i običajem te prema njima izgrađeno u rasponu koji seže od doličnog ponašanja do visoke vrline.”

41 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1103a23-25, p. 23.

Osim što se *éthos* odnosi na ono što je na određen način objektivno dano i usvojeno, *éthos* pretpostavlja ćud, značaj i karakter ćovjeka. Tu je riječ o običajnosno-etičko-ćudorednim vrlinama koje pretpostavljaju i subjektivan značaj.⁴² Osim običajnosno-etičko-ćudorednih vrlina Aristotel razlikuje i (raz)umske (dijanoetičke) vrline koje svoj, i zaćetak i porast, imaju po pouci.⁴³ Nastanak ćudorednih vrlina i njihovo usavršavanje nije mehanićko navikavanje: one nastaju pomoću umnog promišljanja, uvićanja, razabiranja, odlućivanja, ali i samog djelovanja po principu sredine kao pravog izbora između suviška i manjka.⁴⁴ O nužnosti da ćudoredne vrline budu "nekakva srednost" Aristotel izriće ovom rećenicom: "A krepost se bavi ćuvstvima i djelatnostima, u kojima je suvišak pogrješka, kao i manjak, dok se sredina hvali i smatra uspjehom, što je oboje znaćajka kreposti. Stoga je i krepost nekakva srednost, budući da teži onomu što je po sredini."⁴⁵ Kada se za vrlinu kaže da je *srednost* Aristotel tada ne misli na geometrijsku ili aritmetićku sredinu nego na sredinu prema djelatniku.⁴⁶ Prihvaćajući takvu odredbu vrline, Kotruljević zapravo ocrtava duh vremena u kojem se pojedinca shvaća kao onog koji upravlja vlastitom sudbinom i koji sam svojom voljom odrećuje svoja djelovanja: "Svaki temperament treba da postigne sredinu, da se u njoj uzdrži krepost, jer je krepost izabrano obićajno stanje, koje se nalazi u sredini, kako hoće Aristotel."⁴⁷

Kod Aristotela su etićke (ćudoredne) vrline stanja s izborom koja su odrećena umnim naćelom, odnosno naćelom razboritosti. Razboritost spada u (raz)umske (dijanoetićke) vrline i bavi se stvarima koje *su ćovjeku pravedne, lijepo i dobre*. Prema Aristotelu, postoji uzajamna uvjetovanost razboritosti i dobra, jer nije moguće da ćovjek bude razborit ako nije dobar. Taj njegov stav ćitamo u ovoj rećenici: "Budući da ljudi ponajviše izabiru ono što je u skladu s njihovim vlastitim karakterom (pravednik da živi pravedno, hrabar ćovjek da živi

hrabro, ćedan da živi ćedno), na slićan će naćin oćito razborit ćovjek od svega najradije izabradi da bude razborit: to je djelatnost te sposobnosti. Oćevidno je, dakle, prema najvaljanijoj prosudbi, da je razboritost najmoćnija od svih dobara."⁴⁸ Navezanost ćudorednih vrlina, razboritosti i dobra oćituje se u tome da ćovjek ne može biti dobar bez razboritosti, a ni razborit bez ćudorednih vrlina koje se steću navikom. Kod Kotruljevića, zadaća odgoja i obrazovanja upravo se sastoji od toga da trgovca ućini razboritim. Razboritost je, navodi Kotruljević, vrline općeg reda i prikladna je svim ljudima, ali je najvaćznija za trgovca jer se trgovina i zasniva na slobodnom odlućivanju i djelovanju.⁴⁹ Iako se pritom nije pozvao na Aristotela, ovi Kotruljevićevi stavovi o razboritosti kao vrlini koja poćiva na slobodnom odlućivanju i djelovanju vrlo su bliski onima koje je Aristotel zapisao u VII. knjizi *Nikomahove etike*.⁵⁰

Vodeći se Aristotelom, Kotruljević navodi da vrline trgovca ovisi iskljućivo o njemu i njegovu djelovanju. Samo posjedovanje potencije koja poćiva na vrlini, a pritom ne ostvaruje djelovanje za život u vrlini ne znaći ništa.⁵¹ Svoje gorljivo zalaganje za ozbiljenje života u vrlini Kotruljević iznosi u poglavljinama treće knjige svoga djela, a usporedba njegova popisa vrlina s Aristotelovim popisom zahtijevala bi posebnu obradu jer se ta dva popisa podudaraju samo djelomićno. No, "i ondje gdje se podudaraju Kotruljevićevo se obrazloženje razlikuje od Aristotelova."⁵² Po Kotruljeviću, trgovac treba biti dostojanstven, razborit, pouzdan, ćestit, marljiv, spretan, lukav, postojan, ugledan, darežljiv, miran, a prije svega, pravedan i umjeren. Trgovac, naglašava Kotruljević, jer je stalno u odnosu s drugim ljudima, osim što treba biti riznica ljudskih vrlina, treba posjedovati i razlićita teorijska znanja. Ukoliko putem moralnog

42 Pažanin, *Metafizika i praktićna filozofija*, p. 112.

43 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1103a15-16, p. 23.

44 Ante Pažanin, "Etika i prijateljstvo", *Filozofska istraćivanja* 14/1 (1994), pp. 5-25, na p. 8.

45 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1106b24-28, pp. 31-32.

46 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1106b6-8: "Stoga svaki znalac izbjećava i suvišak i manjak, nego traži i bira sredinu, ali ne sredinu same stvari, nego onu u odnosu prema nama."

47 Kotruljević, "O trgovini i o savršenu trgovcu", p. 205.

48 Aristotel, "Nagovor na filozofiju", preveo Darko Novaković, u: Aristotel, *O duši / Nagovor na filozofiju*, predgovor i redakcija Branko Bošnjak (Zagreb: Naprijed, 1987), pp. 108-137, B40, na p. 119.

49 Kotruljević, "O trgovini i o savršenu trgovcu", p. 191.

50 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1152a 5-10, p. 155: "Isto je tako ćovjeku nemoguće istodobno biti i razborit i neuzdrzan. Već je pokazano kako je ćovjek ujedno razborit i valjana znaćaja. Uz to, ćovjek nije razborit samo po tome što zna, nego i što može ćiniti; ..."

51 Kotruljević, "O trgovini i o savršenu trgovcu", p. 188: "Ćudoredno življenje i krepostan javni život svojstveni su ljudskoj skladnosti i dolikuju svakom izvrsnom trgovcu."

52 Martinović, "Benedikt Kotruljević (2)", p. 9.

odgoja i obrazovanja usvoji i razvije vrline koje se potencijalno nalaze u svakom čovjeku, trgovcu će pravedno trgovanje postati svojstveno poput dobre navike i to je ono što će ga činiti savršenim trgovcem, ali i potpunim čovjekom. Specifičnost Aristotelova shvaćanja pravednosti kao vrline koja je savršena i koja za svoje ozbiljenje traži prisutnost ostalih vrlina, zapravo je ključni element Aristotelova utjecaja na Kotruljevičevu filozofsku misao. Po Kotruljeviću, da bi trgovina, ali i sve ostale praktične djelatnosti ostvarile svoju svrhu, dakle opće dobro, nužno je da, kao temeljna vrli-
Ona praktičnog djelovanja, bude ozbiljena vrline pravednosti: "Trgovčeva pravednost zahtijeva ne samo u općepoznatim stvarima nego i u skrivenim poštovanje tuđeg prava. Ako to ne činiš, ne će te zvati pravednim."⁵³

6. Zaključak

U svom djelu *O trgovini i o savršenu trgovcu*, koje je objavljeno 1573. godine, Benedikt Kotruljević analizira trgovačko poslovanje i daje upute o načinima djelovanja koji će trgovcu omogućiti ostvarenje ideala da bude savršen, a time i pravedan. Dubrovački umnik pritom je prihvatio Aristotelovu razdiobu filozofije: na teorijsku i praktičnu. Budući da je, po Kotruljeviću, praksa kći teorije, prije svake praktične djelatnosti potrebno je oblikovati znanje koje će počivati na teoriji, a koje će poslužiti kao niz uputa za uspješno provođenje praktičnog djelovanja. Kao utemeljitelj teorijskih principa na kojima se zasniva trgovačko poslovanje, dakle kao utemeljitelj znanosti o trgovini, Kotruljević naučava da u odnosu između trgovca i kupca mora biti zadovoljena međusobna jednakost, odnosno pravednost.

Pravednost koja je shvaćena kao jednakost, kao suodnos, kao dobro drugoga i kao savršena vrline koja zajednici osigurava dobro življenje, obilježje je upravo Aristotelove filozofije. Osim što

je suglasan s Aristotelovom odredbom pravednosti, Kotruljević je suglasan i s Aristotelovim stavovima o zajednici: zajednica je nastala radi pukog življenja, ali opstoji radi dobra življenja. Trgovina je, po Kotruljeviću, vještina koja pridonosi očuvanju "ljudskog roda s nadom u dobitak." Čak štoviše, ona doprinosi ostvarenju dobra življenja u zajednici. Zbog tako shvaćene uloge, a time i važnosti koju pridaje trgovini, Kotruljević se razlikuje od Aristotela. Naime, Aristotel trgovinu smatra djelatnošću koja je, prije svega, usmjerena na stjecanje materijalnih dobara. Po Aristotelu, zato jer su potpuno posvećeni svome radu i vlastitu probitku, trgovci ne mogu ostvariti život u vrlini, kao ni blaženstvo. Trgovci nemaju vremena za *dokolicu*, a samo dokolica, naučava Aristotel, omogućava ostvarenje prave svrhe čovjekova života. Zato Aristotel trgovce ni ne smatra građanima zbiljskog *polisa*. Oni, naime, nisu nužno potrebni za njegovo ozbiljenje, nego polisu trebaju tek iz funkcionalnih razloga. U skladu s tim razumljiv je Aristotelov stav o trgovini: trgovina je polisu potrebna zbog njegova funkcioniranja, odnosno življenja, ali ona ne pripada području političkog života koji će građanima omogućiti život u vrlini.

Kotruljević je prihvatio i Aristotelovu odredbu vrline. Za Dubrovčanina vrline je "izabrano običajno stanje, koje se nalazi u sredini, kako hoće Aristotel." Za Aristotela pravednost je vrline koja je savršena. U svom nauku Kotruljević je istaknuo popis vrline koje moraju krasiti trgovca da bi bio savršen: dostojanstven, razborit, pouzdan, čestit, marljiv, spretan, lukav, postojan, ugledan, darežljiv, miran, a prije svega, pravedan i umjeren.

Ključni pokazatelj Aristotelova utjecaja na Kotruljevičevu filozofsku misao počiva upravo na Kotruljevičevu shvaćanju pravednosti kao vrline koja je savršena i koja za svoje ostvarenje traži prisutnost ostalih vrlina. Po Kotruljeviću, svoj doprinos općem dobru i zajednici trgovac može ostvariti samo ako bude savršen - ako svojim trgovanjem ostvaruje vrlinu pravednosti.

⁵³ Kotruljević, "O trgovini i o savršenu trgovcu", p. 200.

Summary

Kotruljević's doctrine of just merchant: analogies and differences to Aristotle's concept of justice

Key words: Benedikt Kotruljević, Aristotle, merchant, trade, justice, virtue.

In 1458 Benedikt Kotruljević completed his work *Della mercatura et del mercante perfetto* (*On Trade and the Perfect Merchant*), first published in Venice in 1573, under the editorship of Frane Petrić. An established merchant himself, in his treatise Kotruljević laid down the rules of successful trade, offering advice on how to become a perfect merchant. "Practice being the daughter of theory", each practical step should be preceded by internal deliberation and consideration of the matters we intend to deal with in practice. Such considerations on trade lead us to the rules of successful commerce. Once a merchant masters them, he is able to conduct business fairly and

contribute to the welfare of mankind with prospects of profit.

Profit and accumulation of wealth Kotruljević considers the main goals of successful trade. He describes the values proper to the ideal merchant. Given the communicative nature of his work, a merchant should be a treasure of human virtues. When a merchant sets a fair price, he makes a fair profit. Kotruljević adds that such a merchant, although profit-oriented, shows concern for the well-being of others and that is precisely what makes him a perfect merchant.

According to Aristotle, the welfare of others is a basic feature of justice which, for this reason, is being understood as a perfect virtue. As a perfect virtue in Aristotle's philosophy, in order to be accomplished it requires the middle, no more nor less, and presumes the accomplishment of other virtues.

Although in the chapter "On Merchant's Justice" of the third book Kotruljević refers to Augustine's definition of justice, the aim of this article is to question the relationship between Aristotle's understanding of justice and Kotruljević's idea of the perfect merchant and successful trade.